

ОЛЕКСАНДРА СТАСЮК

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ОУН(Б) ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

В устах речників антиукраїнських сил незаперечним доказом злочинності формувань ОУН та УПА є ідеологія цього руху, яку ототожнюють з фашизмом та нацизмом. Однак український націоналізм виріс на суто українському ґрунті і був не імперсько-державницькою, а визвольно-революційною ідеологією, що й зумовило його трансформацію під час радянсько-німецької війни в бік національно-демократичних ідей. Факт переорієнтації ідейно-політичних засад ОУН(б) радянська пропаганда старанно замовчувала, внаслідок чого у свідомості пересічного громадянина СРСР закріпився стереотип «ОУН-УПА» як реакційного угруповання агентурного типу. Сьогодні, спекулюючи на спотвореному за часів радянського режиму розумінні боротьби українського націоналістичного підпілля, лідери численних антиукраїнських сил чинять провокації та роздмухують регіональні конфлікти, дестабілізуючи і без того напружену ситуацію в державі. Метою статті є показати прогресивність ідеології та політики ОУН(б) повоєнного періоду, висвітливши її завдання й цілі крізь призму міжнароднополітичної стратегії.

Пріоритетними у формуванні визвольно-революційної стратегії українського підпілля у повоєнний період стали чинники міжнародного політичного життя. Серед ідеологів ОУН ніколи не бракувало аналітиків, здатних адекватно оцінити геополітичну ситуацію та спрогнозувати її вплив на українське питання. До найкращих праць такого типу належать брошура Мирослава Прокопа (В. Орловича) «Політична доповідь» (1944), статті о. Івана Гриньоха (І. М. Настасина) «В умовах нової дійсности» (1945), Якова Бусла (К. Дніпрового) «Шляхи й перспективи» (1945), Дмитра Маївського (Петра Думи) «Большевицька демократизація Європи» (1945), Осипа Дякова (Осипа Горнового) «Кінець другого етапу большевизації країн Центральної та Південно-Східної Європи» (1947) та ін., у яких

адекватно оцінено характер і значення Другої світової війни, окреслено стан політичних відносин у післявоєнній Європі та визначено фактори, що впливатимуть на їхній розвиток.

Даючи оцінку протистоянню двох мілітарних блоків, ідеологи українського націоналізму зауважили, що Друга світова війна не внесла у скарбницю людського духа ніяких прогресивних політичних чи соціальних ідей, а зводилася до міжімперських суперечок «за панування над світом, його матеріяльними багатствами й за експлуатацію робочої людської сили»¹. Це була «війна матерії, а не духа», внаслідок чого у Європі витворилася ідейна порожнечка, яку не могли заповнити московські гасла про оборону вітчизни чи прав слов'янських народів, що в устах речників радянського режиму мали виразний імперський підтекст.

Високі ідеали свободи та гуманізму були зневажені — тож після війни світ надалі розвивався в напрямку протистояння двох антагоністичних систем. Цього разу військово-економічній потузі Радянського Союзу, що змагав до утворення світової системи соціалізму, протистояли США з виразними претензіями на роль лідера в економічному й політичному житті світу. У це протистояння, з примусу чи з політичної доцільності, були втягнені майже всі інші держави. Відзначивши, що такий розподіл сил не може забезпечити тривкого миру, ідеологи ОУН(б) констатували назрівання чергової політичної кризи загальносвітового масштабу, яку можна буде розв'язати лише за допомогою зброї: «З усього, що зараз діється на міжнародному терені, виходить, що багато основних політичних проблем залишилися ще не розв'язаними в цій війні. Великі ідеї стали крамничим товаром на світових базарах, а на засобах німецького терору і поневолення змінено лише вивіску. Це ще раз доказує, що людство прямує до нової війни, можливо ще більш жорстокої, як досі»².

У цьому контексті сформульована на Другій конференції ОУН(б) у квітні 1942 р. міжнароднополітична концепція ОУН, яка передбачала кардинальну перебудову Європейського регіону та світу

¹ Настасин І. М. В умовах нової дійсності // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1980. — Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада: Док., офіційні публ., матеріали. — Кн. 1: 1944–1945. — С. 103.

² Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі. — 1945. — Травень // Причинки до суспільного мислення (Збірка статей). — Торонто, 1989. — Ч. І. — С. 125–126.

на засадах утворення незалежних національних держав в етнічних межах, набула нового сенсу і зазвучала як реальна альтернатива політичному безсиллю країн так званої західної демократії. Наголошуючи на конструктивізмі та революційності запропонованої ідеї, О. Дяків писав: «Тільки система вільних національних держав гарантує повний всебічний розвиток окремих народів, що тільки така система забезпечує від поневолення однієї нації другою [...] що тільки вона створює можливості для справжньої співпраці між народами в політичній, економічній і культурній площині [...] ліквідує небезпеку війн і створює ґрунт для тривалого миру і справжньої дружби між народами»³.

Основним інструментом здійснення концепції було оголошення антитоталітарної революції народів Центрально-Східної Європи та Азії, для яких у повоєнний період з'явилося реальне підґрунтя. Поширення впливу СРСР у Європі та Азії після Другої світової війни неминуче мало викликати спротив поневолених та загрожених більшовизмом європейських націй, стверджували українські націоналісти. Їхня боротьба мала всі шанси набути активних та організованих форм, адже тепер більшовики замахнулися на свободу народів з давніми й міцними державницькими традиціями. На відміну від підрадянських народів, які не надто пам'ятають часи свого суверенітету, поляки, фіни, чехи, словаки, серби, хорвати, румуни нікому не дозволять вирішувати за себе свою долю, писав Д. Маївський⁴. Їхня участь у боротьбі повинна була значно підсилити фронт поневолених Москвою народів та збільшити їх шанси на перемогу. «До фронту поневолених народів ССРСР, долучується новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи останньо "визволених" Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх у склад ССРСР. З об'єднання цих двох фронтів повстане бльок поневолених і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах

³ Дяків-Горновий О. *Ідея і чин. (Повна збірка творів)*. — Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1968. — С. 100.

⁴ Дума П. *Большевицька демократизація Європи // Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 1996. — Т. 24: *Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942-1946*. — С. 377—378.

сталінської тиранії»⁵, — зазначалось у «Декларації Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі».

Теоретичні й тактичні моменти створення загальноєвропейського фронту боротьби з більшовизмом були докладно опрацьовані у роботах Петра Федун (Петра Полтави) «Концепція самостійної України та основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» (1947), «Наша основна мета та революції в СССР як один із шляхів до неї» (1948), О. Дякова «Перспективи нашої боротьби» (1946), «Кінець другого етапу большевизації країн Центральної і Південно-Східної Європи» (1948), «Наш клич “Воля народам і людині” — найбільш прогресивний клич у світі» (1949), Ярослава Старуха «На шляху історичного поступу» (1947) та ін. Зокрема, П. Федун, обґрунтовуючи думку, що майбутнє Європи саме за реалізацією ідеї антитоталітарних революцій, зауважив: боротьба народів за національне визволення є загальносвітовою тенденцією і світ розвивається «в напрямі творення самостійних національних держав усіх народів»⁶, оскільки «нація, національна незалежність — це, безумовно, найкращі сьогодні як і завжди до сьогодні, вартості всього людства»⁷. У XX ст. національно-визвольні рухи поневолених народів стали визначальним чинником і, поряд із військово-економічними потугами найбільших держав світу, творять «самостійно діючу третю силу»⁸, що прискішує доконечні кардинальні зміни і є запорукою їхньої реалізації.

Ідеологи українського підпілля усвідомлювали масштабність поставлених завдань та розуміли, які труднощі пов'язані з ними (політична несформованість багатьох європейських визвольно-революційних рухів, недооцінка небезпеки більшовизму внаслідок вправної маніпуляції радянських ідеологів ідеями демократизму та соціального визволення), однак вірили в те, що майбутнє Європи саме

⁵ Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі. — 1945. — Травень. — С. 133–134.

⁶ Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1982. — Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада: Док., офіційні публ., матеріали. — Кн. 2: 1946–1948. — С. 56.

⁷ Там само. — С. 44.

⁸ Резолюції Третьої конференції Закордонних Частин ОУН. — 1951. — Квітень // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 (Збірка документів). Бібліотека Українського Підпільника. — Ч. 1. — Б. м., 1955. — С. 225.

за антитоталітарними революціями: «Тимчасовий хаос, нескристалізованість, які панують ще в багатьох народів Середньої Європи, свідчать про те, що ідея боротьби народів за волю проти більшовицького імпрієялізму є щойно в стані народження, одначе, масова, стихійна і організована боротьба під різними видами і в супроводі покищо різних пропагандивних фраз доказує, що ідея вже родиться і що вже недалекий час, коли всі струмки боротьби зіллються в одне річище, в один протиімперіялістичний вал народів»⁹.

З огляду на організованість та розмах українського національно-визвольного руху, а також довголітній досвід боротьби з більшовизмом, українські націоналісти брали на себе роль провідного чинника в процесі загальноєвропейської боротьби. Перед українським визвольним рухом поставало завдання сконсолідувати та скоординувати рухи опору народів Центрально-Східної Європи, активізувати та підсилити революційну боротьбу всіх протибільшовицьких сил з допомогою широкої пропагандивної кампанії, водночас не припиняючи збройного опору¹⁰. «Станьмо разом з нами на спільну боротьбу проти тиранії — за волю народів і людини, за новий вільний устрій нашої великої славянської і братерської сім'ї народів, і за новий вільний світ без неволі, терору і страху, без визиску і нужди, без взаємної різні і війн! Повалім, браття, спільними силами тиранію й покладім основи нового світу вільних народів і вільних людей!»¹¹, — закликала листівка чехів і словаків. З подібними закликами українські націоналісти зверталися й до болгарського, угорського, румунського та інших народів. Однак найбільше значення для пропагування ідеї антитоталітарних революцій мали рейди відділів УПА теренами Польщі, Чехословаччини, Румунії, які реально доводили можливість збройної боротьби з більшовизмом¹².

Створення 1946 р. на еміграції Антибільшовицького блоку народів (АБН) керівники ОУН(Б) трактували як перший крок на шляху до практичної реалізації своїх планів: «Вслід за об'єднанням

⁹ Дніпровий К. Шляхи й перспективи // *Ідея і чин.* — 1945. — Ч. 9 // *Літопис УПА.* — Т. 24. — С. 392.

¹⁰ Резолюції Першої конференції Закордонних Частин ОУН // *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.* — С. 156–218.

¹¹ *До братнього чеського і словацького народів!* — 1947 // *Державний архів Служби безпеки України (далі — ДАСБУ).* — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 42. — Арк. 27 зв.

¹² В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. — *Торонто—Львів, 2001.* — 204 с.

протибольшевицьких сил на еміграції мусить прийти до встановлення фактичної співпраці між революційними протибольшевицькими рухами в межах самої большевицької імперії та в т. зв. сфері її впливів»¹³. Основною метою діяльності АБН було проголошено реалізацію гасла «Воля народам! Воля людині!», що на практиці означало:

- визволення народів з-під влади загарбників та відновлення їхніх самостійних національних держав в етнографічних межах;
- вільний вибір народами форми політичного устрою та соціально-економічних відносин у межах власних держав;
- суверенність і рівноправність усіх народів незалежно від раси і величини;
- забезпечення гідного життя та всіх демократичних прав і свобод для кожної окремої людини¹⁴.

У пропагандистських документах і матеріалах ОУН неодноразово наголошували на загальноєвропейському значенні міжнародної стратегії українського підпілля, яка засвідчувала еволюцію ОУН від вузько-регіональної організації, чия діяльність у 1930-х рр. обмежувалася проблемами і територією Західної України, до політичної сили європейського масштабу: «Наші пропагандивні і організаційні почини на міжнародному відтинкові являються першими і дуже важкими кроками в організації революційної боротьби народів проти імперіялістів. Наша міжнародна концепція є невідлучною складовою нашої боротьби. Вона: 1. виводить нашу боротьбу на самостійні рейки, 2. надає розмаху і моральної сили нашій ідеї, 3. виводить нас з загумінка і відкриває шлях іншим народам до боротьби, 4. двига суспільно-політичну думку людства вперед по шляху прогресу»¹⁵. Величезну роль боротьби українців на міжнародному відтинку підкреслив Я. Старух, назвавши її «складовою поступу людства»¹⁶.

Усвідомлюючи, наскільки важливо, щоб до АБН приєдналися польські антибільшовицькі сили, з огляду на численність та геопо-

¹³ Полтава П. *Наша основна мета та революції в СССР як один із шляхів до неї* // Полтава П. *Збірник підпільних писань*. — Мюнхен, 1959. — С. 204.

¹⁴ Деклярація Антибольшевицького Блоку Народів. — 1946. — 25 травня // *Причинки до суспільного мислення (Збірка статей)*. — Ч. 4. — С. 33.

¹⁵ *Напрямні політично-пропагандивної роботи*. — 1945, лист // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 43–44.

¹⁶ *Стояр. На шляху історичного поступу*. — 1946 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 615.

літичне становище польської нації, українські націоналісти постійно намагалися впливати на польський політикум, сподіваючись, що окупація Польщі радянськими військами та насадження маріонеткового уряду змінить ставлення поляків до боротьби українського народу й до його концепції кардинальної перебудови європейського простору. У виданнях ОУН(б) наголошувалося, що за згаданих обставин суперечники повинні забути давні кривди та образи і керуватися винятково політичною доцільністю, оскільки «небезпека більшевизму, з її катастрофальними наслідками, що повисла над всіма поневоленими народами ССРСР, є завелика, щоб пам'ятати і вирівнювати нам давні порахунки. Оба народи у спілці з іншими поневоленими народами мусять спрямувати всі свої сили на розгромлення більшевизму, скріплювати та пропагувати спільний фронт поневолених народів. У визвольній справі мусимо руководитися не вузькоглядним шовінізмом, не серцем, а доцільністю і політичним розумом і все останньому підпорядковувати»¹⁷. До того ж, поляки повинні бути зацікавлені в існуванні незалежної Української держави, «бо власне сильна Українська Держава є найкращим гарантом проти росту московського імперіалізму і тільки в союзі всіх поневолених народів Сходу, до яких належить також Польща, лежить безпека тих народів проти Берліна і Москви»¹⁸.

Однак польське антибільшовицьке підпілля, за винятком керівників поодиноких низових структур, не виявляло розуміння ситуації. Окремі випадки співпраці українських та польських угруповань так і не були розвинуті вищим польським командуванням, яке надалі снувало плани розподілу українських земель за допомогою сил альянсу. Не дочекавшись обіцяної допомоги з боку Англії, польське підпілля змушене було капітулювати перед більшовицькою владою, яка влаштувала численні показові процеси над учасниками WiN (*Wierność i niepodległość*) та Армії крайової. Це викликало різку критику з боку представників українського табору, котрі стверджували, що акт політичної капітуляції польських визвольних сил не може бути справою лише польського народу, оскільки стався саме

¹⁷ *Матеріали для гутірок (Польські справи) // Там само. — Спр. 376. — Т. 11. — Арк. 212 зв — 213.*

¹⁸ *Вісті (видання ОУН(б) Закерзонського краю). — 1944. — №1. — С.7 // Державний архів м. Люблін, Польща. — УПА-«Захід», VI військова округа «Сян», П.-№ 69. — Арк. 5.*

у час розгортання загальносвітового антибільшовицького фронту боротьби, і тому він є болючим ударом по АБН. З огляду на це, ОУН(б) планувала провести на території Польщі «широку пропагандивно-політичну акцію для скріплення протибільшевицьких настроїв і кристалізації серед польської суспільності на тій базі нового, здорового протибільшевицького визвольного руху, який прийняв би поступову революційну ідеологію»¹⁹.

Цій проблемі присвячена стаття, підписана псевдонімом В. Левенко, «Помилкова політика польських антибільшовицьких сил та її згубні наслідки» (1948), у якій автор вичерпно охарактеризував польський антибільшовицький табір, вказавши, що причин його поразки слід шукати насамперед у ідейно-політичній площині, адже польське підпілля базоване «не на глибоких поступових, вселюдських незнищимих ідеалах і правдах, але на миршавій слабенькій тіні — відблиску давно пропащих минулих віків польської великодержавності на Сході, опертої на імперіалістичних засадах»²⁰. Сформулювавши проблему таким чином, автор вказав, що саме негайно повинні зробити керівники польського підпілля, аби вивести рух із кризи: створити революційний провід, висунути революційну прогресивну ідею, програму і політичну концепцію, розбудувати міцну в моральних основах, спроможну і справну в політичній та бойовій дії революційно-політичну підпільну організацію, проводити широку роз'яснювальну роботу серед робітників, селянства та інтелігенції тощо²¹.

Водночас керманічі ОУН(б) уважно слідкували за польськими еміграційними силами, намагаючись нав'язати з ними стосунки. Однак переговори показали, що тут українці мають справу з акцією, «спрямованою в протиукраїнському напрямі»²², і що це все «повинно диктувати відповідну протидію з українського боку»²³. Відтак, у «Резолюціях» Третьої конференції Закордонних частин (ЗЧ) ОУН (квітень 1951) з'явилася теза: «Польські політичні чинники на емі-

¹⁹ Інструкція. — 1947. — 10 квіт. // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 34. — Арк. 48 зв.

²⁰ Там само. — Арк. 48.

²¹ Левенко В. Помилкова політика польських антибільшевицьких сил та її згубні наслідки. — 1948 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 34. — Арк. 144.

²² Короткий огляд політичного стану східноєвропейської еміграції. — 1950. — 1 берез. // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 24. — Арк. 140.

²³ Там само.

грації ще й далі виявляють імперіялістичні зазіхання на українські, білоруські й литовські землі. Такі їх наміри рішуче поборюємо»²⁴. Конструктивні стосунки між обома народами будуть можливими лише тоді, коли польські політики відмовляться від імперських планів стосовно українських земель, — резюмували публіцисти організації.

Розробляючи концепцію антитоталітарних революцій поневолених Москвою народів, ідеологи українського націоналізму не могли не брати до уваги збройного конфлікту, що назрівав між Радянським Союзом та країнами англо-американського блоку і про який уперше заговорили задовго до закінчення Другої світової війни²⁵. Збройний зудар двох мілітарних сил розглядали як важливий фактор, що сприятиме визвольно-революційній боротьбі українського та інших поневолених народів. Не применшуючи ваги конфлікту та його вирішального впливу на зміну геополітичної ситуації у Європі та світі, українські націоналісти, втім, не узалежнювали від нього своєї політики, адже усвідомлювали, що сам собою воєнний конфлікт не принесе визволення: «Можливості війни між СССР і противним блоком, сподівання і бажання масами скорого виникнення війни — враховуємо, як корисний для революційного процесу чинник. Використовується його, як фактор, що переломлює думку про непорушність СССР, скріплює бажання і сподівання упадку большевизму. Але наша пропаганда відразу переставляє настрої і думки мас на рейки революції, поширюючи свідомість, що сама війна не дасть визволення, як не дала його попередня, а вона принесе тільки нагоду для революційного зриву-повстання, що є єдиним певним шляхом до визволення»²⁶.

На користь саме такої стратегії і тактики підпілля промовляли й інші можливі варіанти розвитку міжнароднополітичної ситуації, яких українські націоналісти не могли не брати до уваги. Зокрема, у матеріалах ОУН(Б) відзначалося, що політичне протистояння між

²⁴ Резолюції Третьої конференції Закордонних Частин ОУН. — 1951. — Квітень // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955рр. — 1955. — С. 258.

²⁵ Моряк Ю. М. Що далі? // Ідея і чин. — 1944. — № 1 (6). — С. 5–10 // Літопис УПА. — Т. 24. — С. 268–269.

²⁶ Резолюції Першої конференції Закордонних Частин ОУН // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. — С. 162.

Радянським Союзом та західними альянтами може вилитись у затяжні дипломатичні перемовини, які затримають початок воєнних дій на невизначений час²⁷. Або, як стверджував анонімний автор однієї зі статей на цю тематику, «може врешті-решт англо-американцям поховзнутися нога, і переможуть більшовики»²⁸. Відтак, єдиною гарантією визволення українського народу може бути лише його героїчна і самовіддана боротьба, оскільки кожний народ, що бореться за свою незалежність, рано чи пізно досягає мети: «Історія народів не знає такого випадку, щоби хтось зміг здавити визвольні стремління якогось народу й знищити його, хіба, що даний народ сам перестав змагати до свого визволення. Стихийна сила українського народу, його визвольна боротьба, лави патріотів-революціонерів, загартовані в боях повстанці та досвідчений політичний провід — це запорука нашої перемоги»²⁹.

З огляду на це, Провід приділяв максимум уваги розробці стратегії і тактики організації на українських землях. Визначальними у цьому плані треба вважати роботи Д. Маївського, Я. Старуха, П. Федун, О. Дякова та інших публіцистів, де накреслено чіткі схеми діяльності українського визвольного руху в підрадянській дійсності. Зокрема, П. Федун у статті «Про наш план боротьби за визволення України в теперішній обстановці» докладно обґрунтував необхідність розбудовувати національно-визвольне підпілля на українських землях як найголовнішу передумову визволення українського народу в майбутньому. Без організованої сили боротьба поневоленого народу приречена на поразку, навіть за найсприятливіших обставин, стверджував публіцист³⁰. До того ж, в умовах СРСР шлях активної збройної боротьби — це єдиний можливий шлях визвольної боротьби взагалі: «В умовах большевицького СССР іншого шляху немає. Там, де немає демократичного парламенту, там, де

²⁷ *Постанови Конференції Проводу ОУН на українських землях. — 1946. — Червень // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. — С. 149.*

²⁸ *У чому запорука нашої перемоги // Стрілецькі вісті. — 1944. — № 27. — 25 жовт. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 13.*

²⁹ *У чому запорука нашої перемоги // Стрілецькі вісті. — 1944. — № 27. — 25 жовт. // ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 13 зв.*

³⁰ *Полтава П. Про наш план боротьби за визволення в теперішній обстановці // Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто—Львів, 1994. — Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада: Док., офіційні публ., матеріали. — Кн. 3: 1949-1952. — С. 102.*

нема демократичних свобод, там, де цілковито диктатура, терор, там, де не зобов'язує жодна законність, — там лишається тільки один шлях: підпілля, збройна боротьба»³¹.

Розгалужена підпільна мережа на українських землях мала уможливити ефективну пропагандивно-роз'яснювальну роботу, ширити кличі та гасла організації, а також з допомогою збройно-терористичних актів супроти окупантів революціонізувати маси, націлюючи їх на боротьбу. О. Дяків у статті «Перспективи нашої боротьби» зауважив, що українському народові для досягнення ідеї УССД насамперед потрібна духовна революція, а потім уже політична: «Отже духової революції нам в першу чергу треба, щоб пориватися на будову власної держави, з українця в етнографічному понятті робити українця в політичному понятті, українця-державника, українця-революціонера, що у всіх своїх починах руководиться у першу чергу оглядами на добро визвольної справи, а не особистими поглядами»³². Це тим більше важило, що ступінь готовності до боротьби за національно-державницькі ідеали східно- та західноукраїнських народних мас був неоднаковим, а отже, одним із завдань визвольно-революційних акцій на українських землях мусило стати вирівнювання національної свідомості народних мас.

Створення у 1949 р. блоку НАТО остаточно закріпило біполярну антагоністичну систему міжнародних відносин і дало підставу українським політикам вважати початок Третьої світової війни цілком реальним. Зокрема, війну в Кореї вони потрактували як конфлікт, з якого «розгорнеться остаточна збройна розправа вільного світу з большевизмом»³³. Від цього моменту в середовищі українських націоналістів розпочалася посилена підготовка до чергового визвольно-революційного зриву, в процесі якої особливої уваги надавали опрацюванню ідейно-політичних та стратегічних аспектів боротьби. Тоді ж почала діяти нова політична інституція під назвою Дискусійна трибуна, сформована з ідеологів та членів вищого керівництва ОУН(Б) й покликана дати остаточну відповідь на суперечливі, дражливі

³¹ Волянський. Шлях активної збройної боротьби проти окупантів — єдиноправильний шлях національного визволення // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 829.

³² Мох Р. Перспективи нашої боротьби // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 640.

³³ Резолюції Четвертої конференції Закордонних Частин ОУН. — 1953. — Травень // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. — 1955. — С. 316.

питання ідеології та політики ОУН(б). На сторінках друкованого органу Дискусійної трибуни з однойменною назвою з'явилася низка статей полемічного характеру, в яких провідні публіцисти висловлювали досить несподівані судження з приводу ідеології та програми, стратегії і тактики організації на новому етапі боротьби.

Насамперед, активно дискутувалися проблеми теорії революції. Степан Янішевський (О. Далекий) у статті «Проблеми визвольної політики в часи війни, майбутньої національної революції і державного будівництва» (1950) акцентував увагу оунівців на вмінні «справлятися із завданням довести революцію до перемоги, привести державне будівництво до здвигнення і закріплення здорового, міцного і повновартного державного організму»³⁴. Це ті проблеми, зауважував автор, яким ідеологи ОУН майже не приділяли уваги, покладаючись на всеохопність та автоматичність революційного чину. Проте революція не зводиться лише до перебирання влади, а є набагато складнішим процесом, що зачіпає всі сфери життя суспільства. Зважаючи на це, С. Янішевський виділив шість фаз перебігу революції, визначивши завдання керівництва на кожному з етапів. Він наголошував на рішучості, неподільності та диктаторському характері революційної влади (бо лише така влада забезпечить контроль над ситуацією), а також вказував на необхідність закріпити здобутки революції на міжнародному форумі. У роботі виразно простежуються намагання автора застерегти керівництво організації від повторення помилок 1941 р., коли внаслідок вагань, слабкої організованості, внутрішньо-організаційного розбрату було втрачено час, а відтак і перемогу.

Багато нових аспектів окреслених вище проблем розкриває лист П. Федуна до Романа Шухевича, написаний навесні 1950 р.³⁵. Серед іншого ідеолог висловлює критичні зауваги до плану «ОСА», який, на його думку, не містить достатньо конкретних вказівок стосовно дій підпілля в разі інтервенції чужих держав на територію України; піднімає проблему реструктурування організаційної структури у зв'язку з розформуванням останніх частин УПА; пропонує опрацювати інструкцію до цивільного населення на випадок повного знищення підпілля. Від-

³⁴ Далекий О. Проблеми визвольної політики в часи війни, майбутньої національної революції і державного будівництва. 1950 р. // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 803.

³⁵ Документ 4739/№ 1 — К-121/7-с // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 868—896.

кидаючи звинувачення у неетичності закликів, побудованих на очікуванні війни, представники підпілля, як і у 1930-ті рр., заявляли: «Ми будемо вважати злочином усяку війну тоді, коли в світі буде повністю здійснена ідея незалежних національних держав усіх народів»³⁶.

Готуючись до нового етапу боротьби за УССД, ідеологи революційно-визвольного підпілля значно розширили та конкретизували пункти програми, спрямовані на утвердження демократичних принципів. Як відомо, демократичні зміни, внесені до програми ОУН(Б) Третім великим збором, стосувалися здебільшого політичних та соціальних моментів. «Державно-устроєві питання» були окреслені лише побіжно, оскільки в час зудару з окупантами вони не видавалися актуальними. При цьому поняття державного правління та форми державного ладу ототожнювали, через що у програмних документах організації найчастіше трапляються формулювання на зразок: «ОУН бореться за демократичний лад в майбутній Українській Державі», — або ще загальніше: «Боремося за встановлення прогресивного та справедливого ладу».

Хоча проблема визначення конкретної форми державного правління в майбутній незалежній Україні ніколи не випадала з поля зору ідеологів організації (її неодноразово обговорювали учасники Конференцій та засідань Проводу³⁷, а Катерина Мешко — «Верещак» навіть вважала за необхідне написати з цього приводу брошуру³⁸), проте, внаслідок дискусійності, її остаточне розв'язання постійно відкладали на невизначений термін. Край невизначеності вирішив покласти П. Федун, який справедливо зауважив, що для того, аби декларувати демократизм, одної лише тенденції, накресленої у «Постановах» Третього великого збору, недостатньо, а тому програма організації мусить бути доопрацьована, інакше «ми виставили б погане свідоцтво нашої політичній зрілості»³⁹.

Висловивши кілька критичних зауважень з приводу ідейно-світоглядних засад організації в минулому, П. Федун у статті «За

³⁶ *Українці! (Листівка ОУН(Б), 1950 р.)* // Львівський історичний музей. Фондова група.

³⁷ *Про уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.* — С. 104–105.

³⁸ *Вер-к. Завваги до напрямних нашої визвольної боротьби на всіх українських землях в умовах більшовицької дійсности.* — 1944. — Лютий // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 430.

³⁹ *П. П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській Державі* // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 253.

тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській Державі» закликав не боятися демократії, зробивши з неї «по-слухне знаряддя націоналістичної політики»⁴⁰. Стосовно характеру державного ладу публіцист переконливо заявив: «Українська незалежна Держава повинна бути демократичною парламентарною республікою. В такій формі це й повинно бути записане у нашій програмі. Між теперішніми пунктами нашої програми повинен знайтися ще й такий пункт: ОУН бореться за знищення більшовицької однопартійної диктатури, за побудову внутрідержавного устрою у незалежній Українській Державі на принципах парламентарної демократії, за українську демократичну парламентарну республіку, в якій верховна влада належатиме справді всьому українському народові — єдиному суверенові Української Держави, а не тільки жменці верховодів однієї упривілейованої партії вроді сьогоднішніх більшовицьких вельмож. В пункті, де перераховуються різні демократичні свободи, повинна бути зафіксована і свобода політичних партій»⁴¹. Зауважмо, що це перше конкретне визначення політичного устрою Української держави в програмних документах ОУН.

Одночасно П. Федун рішуче виступав проти неконтрольованої свободи політичних партій, яка в умовах низької політичної культури українського населення дуже швидко призвела б до анархії та отаманщини. Їхня діяльність у період здобуття та розбудови УССД, на думку автора, повинна бути обмежена формами так званої «організованої демократії», чисю метою є: убезпечити народ перед виникненням та розкладовою діяльністю антинаціональних груп і партій; обмежити політичне партійне розбиття, проте не відбираючи можливості вільно виявлятися та діяти національно здоровим політичним силам; налагодити ефективну роботу законодавчих органів; створити передумови для міцної виконавчої влади тощо⁴². Задля того, щоби долучити до національно-державного будівництва всі політичні партії державницького спрямування, а також здорові еміграційні сили, автор пропонував створити нову масову політичну організацію — Фронт українських патріотів, в основу якого було б покладено платформу Української головної визвольної ради

⁴⁰ П. П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській Державі // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 253.

⁴¹ Там само. — Арк. 273.

⁴² Там само. — Арк. 282.

(УГВР) і який би став її «політичною підбудовою». Багато цікавих коментарів містить розділ, де розглядається застосування елементів організованої демократії на практиці, — їх успішно могли би використати парламентарі сучасної незалежної України. У цій же статті П. Федун знову піднімає проблему створення загально-національного проводу (оскільки УГВР мала лише надпартійний характер), висуває проблему формування національної ідеї, подає влучну характеристику ментальності українського народу.

Значно просунулися українські націоналісти у визначенні соціально-економічного статусу майбутньої Української держави. Незважаючи на звинувачення у полівишанні націоналістичної ідеології, П. Федун та О. Дяків, які після війни ввійшли до числа провідних ідеологів організації, послідовно обстоювали принцип усупільнення засобів виробництва та ідею безкласового суспільства. «В Українській державі всі засоби і знаряддя виробництва (земля і її надри, води і ліси, фабрики і заводи, транспорт) перейдуть до народу (п.1,2,3,5 прогр. пост.), стануть народною власністю і народ буде керувати ними через вільно вибраних своїх справжніх представників»⁴³, — писав О. Дяків. Парламентарний контроль унеможливить появу експлуататорських класів, що стане основою утворення безкласового суспільства, тобто суспільства без соціальної нерівності, суспільства, яке не роздиратимуть класові суперечності, в якому повністю здійсниться єдність нації⁴⁴.

Полемізуючи з опонентами з націоналістичного середовища, яких лякало використання соціалістичних ідей, П. Федун писав, що суспільно-економічний розвиток світу прямує саме до усупільнення основних галузей народного господарства і що економічну програму організації необхідно будувати відповідно до загальносвітових тенденцій⁴⁵. До того ж, як показує історична практика, усупільнення власності не загрожує існуванню нації, а навпаки, сприяє розвитку продуктивних сил та ліквідує класові антагонізми. Конкретизуючи, публіцист наголошував, що майбутній суспільно-економічний лад в Україні «буде спиратися на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, банковості, торгівлі, на національно-

⁴³ Горновий О. Про наш демократизм. — 1948 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 504.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Літопис УПА. — Т. 9. — Кн. 2. — С. 61.

державну власність на землю при індивідуальному або колективному, в залежності від волі населення, землекористуванні»⁴⁶.

Відповідаючи на закиди представників ЗЧ ОУН на чолі зі Степаном Бандерою, які звинувачували крайовиків у переході на націонал-комуністичні позиції, П. Федун писав, що зміни в ідеології та політиці ОУН(б) є життєвою потребою організації і впливають із конкретних обставин, які склались на окупованих українських землях, і що проголошення окремих соціалістичних ідей — це не ухил у бік комунізму, а служіння народним інтересам, оскільки ці ідеї якнайкраще їм відповідають: «Кажу, що ми щонайменше тільки до деякої міри “наближуємося” до соціалістичних теорій тому, що ці свої погляди ми зформували не як “учні Маркса”, не як послідовники соціалізму, а в боротьбі з марксизмом, як цілісною ідеологією, без найменшого захоплення марксизмом, в боротьбі з усіма практичними шкідливими наслідками марксизму на українському ґрунті. Ці свої погляди ми формували і формуємо цілком емпірично, виходячи з наших націоналістичних позицій. На якій же тоді основі можна зв’язувати з марксизмом нас, учасників сьогоденного українського визвольного руху в Україні, якщо наше становище до марксизму таке, як це ми вище з’ясували, тобто, коли ми виступаємо проти марксизму майже по всіх лініях? Такий погляд на нас цілком невірний. Ми рішуче спростовуємо такі твердження про нас»⁴⁷.

Аналізуючи економічну програму ОУН(б), американський дослідник Василь Маркусь також зауважив, що положення про суспільну власність у програмі ОУН(б) не відповідало теорії тотального соціалізму, а радше було близьким до ідей Адольфа Вагнера і Фердінанда Лассалля, які пропонували усупільнювати капітал і землю через перехід на комунальну чи кооперативну власність. Була це система «дирижизму» або «часткового соціалізму», яка передбачає «усупільнення там, де це господарсько й технічно можливо, а соціально й політично доцільно» і «здійснюється в окремих державах, яких режими не обов’язково мають марку соціалістичних»⁴⁸.

⁴⁶ Літопис УПА. — Т. 9. — Кн. 2. — С. 17.

⁴⁷ Глід С. Проти зловживання крайовими позиціями // *Визвольний шлях*. — 1953. — Ч. 6. — С. 6–7.

⁴⁸ Маркусь В. П. Полтава — речник воюючої України (Спроба характеристики і аналізу програмово-ідеологічних позицій визвольного руху на Батьківщині) // *Фенікс*. — Мюнхен—Париж, 1953. — Зош. 5. — С. 22.

Рівно ж і теза про побудову безкласового суспільства не передбачала нівеляції соціального розшарування суспільства, як у теоретиків марксизму-ленінізму, а означала знищення інструмента експлуатації одного класу іншим унаслідок запровадження контролю над використанням засобів виробництва.

Утім, на початку 1950-х рр. лідери ОУН(б) знову почали виступати за приватну власність на землю, що було пов'язано з негативним досвідом більшовицького колгоспного господарювання в Україні: масовим зубожінням селянства, низьким рівнем агрокультури тощо. З цього приводу П. Федун написав розгорнуту статтю «Принцип приватної трудової власності на землю в програмі ОУН» (1951), у якій зауважив, що організація бачить слабкі сторони системи приватного землегосподарювання, але разом із тим переконана, що «нові, кращі форми господарювання на землі чи землевпорядкування з успіхом можна буде шукати лише у вільній Україні на базі вільного і відродженого українського селянства»⁴⁹.

Як бачимо, ідеологи ОУН(б) були далекі від сліпого наслідування відомих економічних схем і використовували їх настільки, наскільки вони відповідали фактичному станові відносин в Україні, що дає всі підстави вважати економічну програму ОУН(б) «першою реальною, хоч далеко не повною українською пропозицією розв'язки»⁵⁰.

З наміром покласти край суперечкам довкола доцільності переорієнтування ідеології та політики ОУН(б) О. Дяків 1948 р. написав дві статті: «Про наш демократизм» та «Чи на розпутті?», у яких намагався довести, що жодної різниці між ідейно-політичними засадами ОУН міжвоєнного періоду та позицією сучасного підпілля не існує. Саме формулювання проблеми є, звичайно, суто популістським, як і твердження публіциста про те, що ОУН від початку була організацією демократичного типу⁵¹. Однак авторові вдалося виділити і зацентрувати увагу читача на багатьох моментах, які визначали напрям діяльності організації у той чи той період і свідчили про ідейно-політичну переорієнтацію як про логічний процес, зумовлений розвитком історичних подій, а отже єдиноправильний і незворотній.

⁴⁹ Полтава П. *Принцип приватної трудової власності на землю в програмі ОУН* // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 20. — Арк. 23 зв.

⁵⁰ Маркус В. П. *Полтава — речник воюючої України*. — С. 23.

⁵¹ Горновий О. *Про наш демократизм*. — 1948 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 493.

Зокрема, О. Дяків вказав, що заперечення демократичних принципів у 1930—1940-х рр. не було пов'язане із загальносвітовою кризою демократичної системи і що організація на цьому етапі «боролася не проти демократії, а проти тих псевдодемократичних систем, які, прикриваючись демократичними гаслами, поневолювали і визискували народи, а інколи є прикриттям диктатури та імперіалізму»⁵². Використання імперіалістичних та шовіністичних гасел у цей період політик пояснював потребою подолати розчарування та політичну апатію українського суспільства, викликані поразкою попередніх визвольних змагань. Ці гасла мали винятково пропагандивно-виховний характер і не могли виконувати роль прямих директив, оскільки у 1930-х рр. ОУН була радше духовно-світоглядним рухом, а не політичною організацією з конкретною програмою⁵³. Підсумовуючи сказане, автор назвав чотири принципи демократизму, на яких базується програма ОУН(б): антиімперіалізм, безкласове суспільство, народна влада, воля людини, — а також підкреслив, що саме ці принципи ляжуть в основу майбутньої Конституції України⁵⁴.

Усвідомлюючи слабкість національно-визвольних рухів європейських народів та їхню неготовність виступити спільним фронтом проти московського імперіалізму, українські націоналісти намагались заручитися підтримкою найбільших демократичних держав світу. Однак уважно проаналізувавши сутність політично-дипломатичного протистояння між Радянським Союзом та країнами англо-американського блоку, ідеологи організації дійшли висновку, що майбутня війна знову матиме суто імперіалістичний характер. П. Федун одним із перших зазначив, що серед країн англо-американського блоку ідея про перебудову СРСР на принципі незалежних національних держав не тішиться особливою популярністю і що ці політичні кола радше виступають за зміну внутрішнього політичного та соціально-економічного ладу в межах старого СРСР: «Більшість ідеологів американської політики висловлюється проти такого поділу світу на ряд дрібних незалежних національних держав. Висунутий Вільсоном 1918 р. принцип національного само-

⁵² Горновий О. Про наш демократизм. — 1948 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 493.

⁵³ Мох. Чи на розпутті? // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 8. — Арк. 179.

⁵⁴ Горновий О. Про наш демократизм. — 1948 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 506.

визначення всіх народів багато хто з цих ідеологів називає просто трагічною помилкою американського президента. Ідеалом американських, а також і англійських політиків є створення великодержавних комплексів у формі чи то об'єднаної Європи, чи то просто Сполучених Штатів усього світу»⁵⁵. Отже, ні США, ні Англія не могли стати союзниками українського народу, оскільки у майбутній війні виступали б не за його звільнення, а лише за зміну поневолювача.

Докладнішу й оптимістичнішу характеристику стану української визвольної справи в контексті міжнароднополітичних відносин зробив анонімний автор із середовища Закордонного представництва (ЗП) УГВР. У статті «Завваги до сучасного міжнародного становища. Становище української визвольної справи» (1951) він підтвердив, що майбутню небільшовицьку Росію американці розглядають як союзу собі силу, котра зуміє втримати стабільність на просторах Сходу, а тому не втручатимуться у внутрішні російські справи, до яких, безперечно, зачисляють і національне питання в межах СРСР. Але одночасно він відзначив, що стосовно поневолених більшовизмом народів позиція американських політиків не є стабільною, і під впливом боротьби УПА та інших державницьких акцій «ідея незалежної України може в американців викристалізуватися так далеко, як колись викристалізувалась польська проблема»⁵⁶. Оскільки США не мали колоніальних планів щодо українських територій, а також не були безпосередньо зацікавлені в поневоленні України Росією, вони не мали б противитися утворенню незалежної Української держави, стверджував публіцист, особливо, якщо вона буде створена руками українського народу⁵⁷.

Другим позитивним моментом була прихильність Англії до ідеї розподілу СРСР на національні держави, продиктована намаганням протиставитися світовому пануванню США. І хоч позиція англійських політиків у справі поневолених народів не була концептуальною, відзначав публіцист, вона могла піти на користь українській справі тому, що підштовхувала англійців до утворення різного ґатунку уній та європейських федерацій, у яких, цілком імовірно,

⁵⁵ Полтава П. Підготовка третьої світової війни та завдання українського народу. — 1951 // Літопис УПА. — Т. 10. — С. 367–368.

⁵⁶ Завваги до сучасного міжнародного становища. Становище української визвольної справи // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 12. — Арк. 757.

⁵⁷ Там само.

знайшлося би місце й для України в союзі з Польщею⁵⁸. Ахіллесо-вою п'ятою цих розрахунків, одначе, було небажання англійських політиків висловлюватися конкретно з приводу утворення неза-лежної Української держави.

Отже, незважаючи на певні перспективи, потенційні союзники давали українським політикам невелику надію на позитивне розв'язання проблеми української державності через воєнний конфлікт. Однією з найвагоміших причин непевного або цілком негативного ставлення до визвольних дій поневолених народів з боку держав англо-американського блоку, на думку українських націоналістів, була повна необізнаність західних політиків з ідеями українського революційно-визвольного підпілля, зокрема з концепцією перебудови європейського простору на засадах незалежних національних держав. Це було непоправною хибкою стратегії ОУН(б), відзначалося на сторінках журналу «Молодий революціонер» (1950, ч. 4), адже слабка пропагандивна кампанія за кордоном та недостатня кількість дипломатичних акцій призвели до того, що у питанні Східної Європи Захід став схилитися до концепцій російських і польських шовіністів⁵⁹. Ситуацію можна було виправити, лише поставивши пропагандивну кампанію на належний рівень, тим більше що доведені до відома загалу ідеї українського визвольного підпілля «роблять великий вилім у поглядах західного світу на проблему перебудови СРСР»⁶⁰. Як доказ наводили слова керівника однієї західноєвропейської партії, який, ознайомившись з крайовими виданнями, сказав, що «це якраз і є та платформа, якої вони віддавна шукають у їх боротьбі за здобуття робітництва та поборювання большевицької п'ятої колони і що нашим великим прогріхом супроти спільної справи свободи народів і одиниці є те, що таких речей ми своєчасно не доводимо до відома світу»⁶¹.

Відтак, пропагандивна та дипломатична робота в середовищі ЗЧ ОУН та ЗП УГВР значно активізувалася. У матеріалах ЗП УГВР за 1950—1951 рр. знаходимо інформацію про зустріч Генерального

⁵⁸ *Завваги до сучасного міжнародного становища. Становище української визвольної справи* // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 12. — Арк. 759.

⁵⁹ *Становище до української визвольної справи* // Молодий революціонер. — 1950. — Ч. 4 // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 11. — Арк. 831 зв.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ *Завваги до сучасного міжнародного становища. Становище української визвольної справи* // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 12. — Арк. 761.

секретаря закордонних справ УГВР з канадськими урядовцями, зокрема, відбулись три конференції з міністром Лестером Пірсоном, з його заступником Річі та з шефом європейського відділу, а Голова Президії ЗП УГВР під час поїздки по США був прийнятий у державному департаменті, де вручив від імені УГВР меморіал⁶². З метою спротагувати ідеї воюючої України в лютому 1951 р. Генеральний секретар закордонних справ УГВР Микола Лебедь виступив в Єльському університеті з доповіддю про УПА і дав кілька інтерв'ю для пресових органів та кореспондентів при ООН⁶³. Було зроблено кілька спроб налагодити співпрацю з нейтральними державами⁶⁴. Емісари ОУН(Б) не без гордості відзначали, що до цього часу жодним еміграційним чинникам, у тому числі в США та Канаді, не вдавалося добитись аудієнції навіть у другорядних чиновників, не кажучи про впливових політичних діячів. Однак вони не вважали це своєю заслугою, підкреслюючи, що прихильність західних політиків до дипломатичних акцій ОУН(Б) пояснюється насамперед їхнім зацікавленням боротьбою на українських землях.

Незабаром було налагоджено системний підхід до пропагандивної та дипломатичної роботи, про що, зокрема, свідчить документ «Напрявні праці на черговий квартал», датований вереснем 1951 р. Серед першорядних завдань, спрямованих на пропагування зовнішньополітичної лінії ОУН(Б), документ визначає: проводити наукові конференції за участю представників поневолених народів, налагодити видавничу роботу англійською та іншими іноземними мовами, рекламувати у закордонній пресі підпільні видання ОУН та УПА, видати карту поневолених Москвою народів із відповідними коментарями, створювати Товариства прихильників АБН, висилати компетентних членів організації у країни, де немає українських резидентів (Туреччина, Іспанія, Близький Схід), вишколювати фахових працівників зовнішньополітичної роботи тощо⁶⁵.

⁶² *Завваги до сучасного міжнародного становища. Становище української визвольної справи* // ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 12. — Арк. 761.

⁶³ Там само. — Арк. 760.

⁶⁴ Киричук Ю. ОУН і УПА у загальносвітовому контексті: паралелі, порівняння, аналогії, уроки // *Українська повстанська армія в боротьбі проти тоталітарних режимів*. — Львів, 2004. — С. 32–50.

⁶⁵ Орач З. Напрявні праці на черговий квартал. — 1951. — Вересень // *Архів Центру досліджень визвольного руху* (далі — Архів ЦДВР). — Папка: ЗЧ ОУН: звіти, листування, матеріали ІІІ Конференції ЗЧ ОУН. — Арк. 7.

Однак чим активніше працювали члени ОУН на міжнародному відтинку, тим більше переконувались у тому, що позиція західних великодержав у стосунку до поневолених народів Східної Європи не впливає з самої непоінформованості, а зв'язки «деяких західних політичних чинників з недавніми большевицькими коляборантами і квіслінгами різних народів є доказом, що ці кола шукають співпраці з агентурними елементами, а не з політичними контр-агентами»⁶⁶. Тим часом, урівноважені ядерною зброєю стосунки між СРСР і США ввійшли в затяжний період «холодної війни», що змусило українських націоналістів поховати плани щодо збройного конфлікту світового масштабу. Усвідомивши, що ні США, ні Англія не збираються псувати стосунки з Кремлем через українську проблему, керівники організації визнали за недоцільне пов'язувати діяльність антибільшовицького фронту з акціями так званої психологічної війни⁶⁷ і дистанціювалися від так званої західної демократії.

На сторінках друкованих видань ОУН було розгорнуто широку критику політики держав «демократичного табору», яких звинувачували у недотриманні ними ж висунутого гасла про самовизначення народів. Автор брошури (імовірно — О. Дяків) «Наш клич «Воля народам і людині» — найбільш прогресивний клич у світі» (1952) назвав чотирнадцять точок американського президента Вудро Вілсона політично-пропагандивним жестом держави, що прагнула здобути популярність і не збиралася втілювати їх у життя⁶⁸. Нищівної критики зазнала також діяльність Організації Об'єднаних Націй (ООН), «збудована за принципом упривілейованого становища супердержав»⁶⁹.

В останні роки ставка на власні сили у стратегії ОУН знову виявилася головною. Тактика підпілля кардинально змінилась і була спрямована на збереження вцілілих кадрів та розбудову організаційної мережі, передовсім на східноукраїнських землях.

Післявоєнний доробок ідеологів українського підпілля становить цілісну систему ідейно-політичних поглядів, що досі не

⁶⁶ Резолюції Четвертої конференції Закордонних Частин ОУН. — 1953. — Травень // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. — С. 287–288.

⁶⁷ Там само. — С. 288.

⁶⁸ Наш клич «Воля народам і людині» — найбільш прогресивний клич у світі. — 1952 // Архів ЦДВР. — Арк. 5.

⁶⁹ Там само.

втратили свого значення. Висвітлюючи ідейно-політичні засади, тактичні та стратегічні моменти боротьби, подаючи розв'язання економічних, соціальних та культурних питань, публіцисти організації утверджували незмінність демократичних перетворень у середовищі ОУН(б) і демонстрували значне політичне та інтелектуальне зростання її кадрів. Аналіз програми організації дає підстави говорити не лише про національно-визвольний, але й революційний характер цього руху. Українські націоналісти намагалися розв'язати гаму проблем, пов'язаних із пошуками нових форм внутрішнього устрою Української держави, духовним оновленням та консолідацією української нації, віднайденням національної ідеї тощо.

Важливим складником революційно-визвольної концепції цього періоду була нова міжнародна стратегія ОУН(б), що надавала українському визвольному рухові ширшого розмаху та моральної сили, виводила його зі сфери внутрішньоукраїнських проблем на міжнародні обрії. Багато висновків та тверджень, зроблених українськими націоналістами з приводу геополітичного становища України, її економічного та культурного потенціалу, взаємовідносин з Росією, США та європейськими державами можуть бути з успіхом використані при розв'язанні сучасних проблем Україна—Росія, Україна—НАТО, Україна — Європейський Союз.

На жаль, лідери європейських національно-визвольних рухів не зуміли своєчасно усвідомити вагомість і загальноєвропейське значення ідей українського підпілля, а визвольно-революційні процеси у НДР, Польщі, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині, Румунії розпочалися значно пізніше — коли рівень економічного розвитку цих країн, унаслідок запровадження радянської системи господарювання, став катастрофічно падати. Однак це не знецінює доробку підпільних публіцистів, а лише доводить, що думки ідеологів ОУН випереджали час.

Резюмуючи сказане, хочемо наголосити, що порівняно з позицією багатьох сьогоденішніх українських політиків, яким не під силу вирватися за межі проімперського мислення, подиву гідною є постава націоналістів минулого, які не лише твердо стояли на самостійницьких позиціях, але й виказували конкретні претензії на роль провідної сили в системі загальноєвропейських визвольно-революційних процесів.